

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De invloed van levensloopkenmerken en waardenoriëntaties op vrijwillige kinderloosheid

de Meester, E.S.; Esveldt, I.; Mulder, C.H.; Beets, G.

Publication date
2005

Published in
Mens en Maatschappij

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Meester, E. S., Esveldt, I., Mulder, C. H., & Beets, G. (2005). De invloed van levensloopkenmerken en waardenoriëntaties op vrijwillige kinderloosheid. *Mens en Maatschappij*, 80(2), 119-142.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De invloed van levensloopkenmerken en waardeoriëntaties op vrijwillige kinderloosheid

Edith de Meester, Ingrid Esveldt, Clara H. Mulder en Gijs Beets¹

Summary

The influence of life-course characteristics and value orientations on voluntary childlessness

Research on voluntary childlessness from the 1970s and 1980s suggested that values are important in remaining childless, whereas research on the timing of childbearing suggests that life-course factors are dominant in delaying motherhood. In this article we use new data from the Dutch Population Policy Acceptance survey (MOAB 2002) to investigate the way in which voluntary childlessness is influenced nowadays by life-course factors and value orientations. The results show that not having a partner is an important factor influencing not wanting to have children. The other life-course factors are of less importance. Surprisingly, a traditional attitude towards partnerships and motherhood seems to positively influence the choice to remain childless for women. The great importance of having a partner suggests that voluntary childlessness is at least partly an outcome of constraints rather than a free choice. Furthermore, findings on differences between parents and non-voluntarily childless in the value attached to children seem to suggest that people are inclined to adapt this value to their current situation.

1. Inleiding

Steeds meer mensen kiezen ervoor om geen kinderen te krijgen. Het percentage vrijwillig kinderloze vrouwen in Nederland (gewild zonder eerste kind) is gestegen van negen procent voor het geboortecohort 1950-1954 tot 16 procent voor het geboortecohort 1960-1964 (Steenhof & De Jong, 2000). Voor de generatie vrouwen geboren in 1970 of later wordt een uiteindelijke totale kinderloosheid van twintig procent verwacht, dat tevens het plafond lijkt te zijn voor de meeste welvarende landen (Coleman, 1996; Hakim, 2000; Steenhof & De Jong, 2001). Gezien het lage percentage van initiële onvruchtbaarheid van vrouwen (twee tot drie procent), zullen onder de huidige kinderlozen slechts weinig aangeboren onvruchtbare vrouwen zitten. Het grootste percentage kinderlozen wordt veroorzaakt door andere factoren (Coleman, 1996; Hakim, 2000).

Kinderloosheid is geen nieuw fenomeen. In alle tijden zijn mensen kinderloos gebleven

door oorlogsvoering of voedselgebrek (Hakim, 2000). Maar ook meer structurele patronen van kinderloosheid zijn in Nederland al eerder voorgekomen. Volgens het West-Europese gezinsvormingssysteem zoals beschreven door Hajnal (1965) en het agrarisch-ambachtelijk voortplantingssysteem volgens Hofstee (1972) traden boeren, ambachtslieden en eigenaren van kleine bedrijven in de negentiende eeuw pas in het huwelijk wanneer zij de vaste grondslag voor het bestaan van het toekomstig gezin hadden gevonden. Hoge huwelijksleeftijden en het ongehuwd blijven van vrouwen kenmerkten de bevolking vooral in de eerste helft van de negentiende eeuw (Van Poppel, 1992) en vormden de achtergrond van de toenmalige kinderloosheid. Ook van het geboortecohort rond het begin van de twintigste eeuw was 25 procent van de vrouwen op 45-jarige leeftijd nog kinderloos (Dykstra, 1998; Hakim, 2000). De generaties die enkele decennia later zijn geboren laten een veel lager percentage kinderloosheid zien. De generaties van na de Tweede Wereldoorlog laten een lichte stijging zien (Dykstra, 1998).

De huidige trend naar steeds meer vrijwillige kinderloosheid vindt echter plaats in een totaal andere en zeer welvarende maatschappij. Volgens Lesthaeghe en Van de Kaa (1986) maakt vrijwillige kinderloosheid deel uit van een cluster van nieuw demografisch gedrag dat sinds de jaren zestig steeds vaker voorkomt. Het vaste stramien van trouwen, uit huis gaan en kinderen krijgen, is ingeruild tegen een veelheid aan mogelijkheden. Deze nieuwe huishoudens- en relatievormen weerspiegelen het losser worden van de traditionele, vaste verbintenissen in de afgelopen decennia. Volgens de Tweede Demografische Transitie-theorie staan moderne technologische, structurele en culturele ontwikkelingen aan de basis van het nieuwe demografische gedrag (Van de Kaa, 1994).

Op technologisch vlak heeft de uitvinding en introductie van de pil vrouwen de mogelijkheid gegeven hun levensloop beter te plannen. Door de pil heeft relatievorming ook een losser karakter gekregen. Ook met behulp van verbeterde vruchtbaarheidstechnieken kunnen vrouwen op steeds latere leeftijd nog in verwachting raken. Het percentage vrouwen dat onvrijwillig kinderloos blijft, zou zonder invloed van deze technieken vijf procentpunten hoger liggen. Voor vrouwen tot dertig jaar zou het percentage onvrijwillige kinderloosheid stijgen van drie naar acht procent en voor vrouwen boven de dertig zou het percentage stijgen van acht naar dertien procent (De Jong & Hilderink, 2004; NVOG, 2002).

Op structureel gebied is het leven van vrouwen onder invloed van het verbeterde opleidingsniveau en de gestegen arbeidsparticipatie er totaal anders gaan uitzien. Veel meer opties dan vroeger staan voor hen open.

Tot slot heeft een verandering in cultuur, namelijk een toenemende individualisering, mensen minder afhankelijk van hun sociale omgeving gemaakt. Hierdoor is er meer vrijheid gekomen om het leven zelf in te vullen (De Feijter, 1991; SCP, 1998). Door de diversificatie van levenslopen is het steeds moeilijker geworden om binnen één huishouden verschillende levens op elkaar af te stemmen. Mede hierdoor, door de toegenomen keuzemogelijkheden en door de individualisering zal men minder geneigd zijn langetermijnverplichtingen, zoals het krijgen van kinderen, aan te gaan en ervoor kiezen geen kinderen te krijgen.

In Nederland is de laatste jaren weinig onderzoek gedaan naar factoren die op individueel niveau een rol spelen bij de keuze om geen kinderen te krijgen. In de jaren zeventig en tachtig is

er een aantal studies verschenen over vrijwillige kinderloosheid op microniveau. Vrijwillige kinderloosheid werd in die tijd voornamelijk bestudeerd als modern alternatief voor het gezinsleven. Uit onderzoek van Bram (1977a; 1977b) naar de attitude van vrijwillig kinderlozen ten aanzien van huwelijk, relaties en rolpatronen en naar vrijwillige kinderloosheid als levensstijl blijkt dat vrijwillig kinderloze paren worden gekenmerkt door het belang dat zij hechten aan persoonlijke ontwikkeling, gelijkheid tussen de partners en vernieuwing van rolpatronen. Onderzoek van Niphuis-Nell (1981) en Den Bandt (1982) heeft laten zien dat, hoewel verschillen in sociaal-economische kenmerken van belang zijn, vrijwillig kinderlozen vooral wat betreft waarden van anderen verschillen. Hierna is de aandacht in onderzoek naar vruchtbaarheid verschoven van vrijwillige kinderloosheid naar het steeds langer uitstellen van het eerste kind (Beets, Bouwens & Schipper, 1997; Beets & Dourleijn, 2001; Bosveld, 1996; Wijsen, 2002) en onvruchtbaarheid (Van Balen e.a., 1995; Verdurmen, 1997). Uit deze meer recente onderzoeken blijkt dat bij de timing van het eerste kind met name sociaal-economische kenmerken een rol spelen.

Volgens Coleman (1996) zouden ideeën en waarden bij vrijwillige kinderloosheid een grotere rol spelen dan vroeger en dan tot nu toe is aangenomen (zie ook: Hakim, 2000). Wij zien daarom aanleiding om, meer dan twintig jaar na de laatste Nederlandse studies, het verschijnsel vrijwillige kinderloosheid opnieuw te onderzoeken. In dit onderzoek staat daarom de vraag centraal in hoeverre vrijwillig kinderlozen van ouders verschillen met betrekking tot hun levensloopkenmerken (demografische en sociaal-economische kenmerken) en waardeoriëntaties. Een vernieuwing ten opzichte van eerder onderzoek is dat ook andere typen kinderloosheid worden bestudeerd: de categorie mensen die nog niet weten of ze kinderen willen, zogenaamde uitstellers, en mensen die onvrijwillig kinderloos zijn. Hierdoor wordt een beter beeld verkregen van de vrijwillig kinderlozen. Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag wordt gebruikgemaakt van de gegevens uit het onderzoek *Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk 2002*, afgekort tot MOAB 2002. De gegevens worden geanalyseerd met behulp van multinomiale logistische regressiemodellen.

2. Theorie en eerder onderzoek

2.1 Ouderschapstatus en vrijwillige kinderloosheid

Onderzocht wordt in hoeverre levensloopkenmerken en waardeoriëntaties invloed hebben op ouderschapsstatus. Er zijn vier mogelijkheden onderscheiden met betrekking tot de zogenaamde ouderschapsstatus. *Vrijwillig kinderlozen* hebben nu geen kind en hopen ook niet er één te krijgen. Kinderloos zijn is precies wat ze graag willen. *Uitstellers* hebben nu geen kinderen, maar sluiten niet uit deze wel ooit te krijgen. Ze willen in de toekomst ofwel een kind of ze schuiven de beslissing hierover voor zich uit. *Ouders* zijn mensen die op dit moment kinderen hebben. Mensen die geen kinderen hebben, ze naar eigen zeggen niet meer zullen krijgen, maar ze wel graag hadden willen hebben en hun kinderloosheid jammer of erg vinden zijn de *onvrijwillig kinderlozen*.

Om de ouderschapsstatus te bepalen is nagegaan hoe mensen zichzelf positioneren. Het subjectieve karakter van deze kwalificatie heeft een aantal consequenties. Mensen die in dezelfde situatie zitten zullen zich wellicht in verschillende categorieën plaatsen; mensen die een vruchtbaarheidsbehandeling al in een vroeg stadium afbreken zouden zich zowel als vrijwillig kinderloos als onvrijwillig kinderloos kunnen beschouwen. Antwoorden kunnen ook worden beïnvloed door de gevoeligheid van het onderwerp; het is voorstelbaar dat mensen niet graag tegen onbekenden zeggen onvrijwillig kinderloos te zijn.

Ook kan de eigen positionering door de tijd heen veranderen; iemand die in theorie nog een aantal vruchtbare jaren voor de boeg heeft, zal misschien minder serieus over kinderen hebben nagedacht dan iemand die de druk van de biologische klok voelt. Keuzes met betrekking tot opleiding, arbeid of relaties kunnen in een bepaalde levensfase een grotere rol spelen dan keuzes met betrekking tot het krijgen van kinderen. Omdat het krijgen van kinderen voor vrouwen biologisch gezien aan bepaalde leeftijdsgrenzen is gebonden, zullen uitstellers bijna per definitie na verloop van tijd in één van de drie andere categorieën vallen. Maar ook vrijwillig kinderlozen kunnen besluiten alsnog kinderen te willen krijgen. Het ontmoeten van een (andere) partner zou hierop van invloed kunnen zijn. Ook blijkt uit onderzoek dat mensen die in een eerdere levensfase bewust van kinderen hebben afgezien, hun kinderloosheid op latere leeftijd als onvrijwillig kunnen gaan ervaren (Dykstra & Liefbroer, 1998). Omgekeerd kan onvrijwillige kinderloosheid, op een zeker moment als positief en daardoor als vrijwillig worden gezien.

Hoewel de ouderschapsstatus van individuen kan overgaan van de ene in de andere, gaan we ervan uit dat er op een gegeven moment beschouwd toch verbanden zijn tussen bepaalde factoren en de ouderschapsstatus. Voor dit onderzoek zijn alleen mensen ouder dan 30 jaar meegenomen, wat de kans vergroot dat men dan over het ouderschap al heeft nagedacht. De nadruk zal liggen op een vergelijking van de vrijwillig kinderlozen met de ouders, maar daarnaast zal aandacht worden besteed aan de twee andere groepen: de uitstellers en de onvrijwillig kinderlozen. Vergelijking van vrijwillig kinderlozen (versus ouders) met uitstellers en onvrijwillig kinderlozen versus ouders, zou meer inzicht kunnen geven in het verschijnsel vrijwillige kinderloosheid.

2.2 Theoretisch kader

Vruchtbaarheidsgedrag wordt vaak verklaard met behulp van de rationele-keuzetheorie die oorspronkelijk uit de economie stamt. Kosten en baten worden daarbij meestal breder gezien dan puur in geld uit te drukken winst en verlies. Financiële kosten en baten worden soms indirect gemeten, zoals gebeurt bij *opportunity costs*. Hierbij ziet men het niet te gelde kunnen maken van opgebouwd menselijk kapitaal als financieel verlies. Men kan ook denken aan sociale of psychische kosten die aan bepaalde keuzes vastzitten, zoals afkeuring door de omgeving (De Bruijn, 1999), het lopen van risico (Beck, 1992) of het vergroten van onzekerheid (Berger & Calabrese geciteerd in: Oppenheimer, 1988). De baten kunnen bestaan uit het plezier of de voldoening die men ontleent aan een bepaalde keuze.

Volgens De Bruijn (1999) moet een vruchtbaarheidstheorie naast het element keuze ook

plaats bieden aan de elementen proces en context. Vruchtbaarheidsgedrag is dan het resultaat van een keuze met een procesmatig karakter die binnen een bepaalde context is gemaakt. Door kosten-baten-afwegingen die aan de vruchtbaarheidsafwegingen voorafgaan binnen een levensloopcontext te plaatsen, wordt rekening gehouden met het feit dat deze afwegingen mede afhangen van de levensfase waarin iemand verkeert. De levensloopbenadering heeft bovendien oog voor de onderlinge dynamiek van gebeurtenissen binnen een leven. De centrale veronderstelling is immers dat gebeurtenissen in de ene carrière invloed kunnen hebben op gebeurtenissen in de andere carrière (Mulder, 2002). Het procesmatige karakter van de levensloopbenadering komt tot uitdrukking doordat leeftijd de gemene deler is van de verschillende carrières; het leven krijgt vorm en voltrekt zich door de tijd heen.

Het idee van de 'keuzebiografie' (Liefbroer & Dykstra, 2000) komt in de levensloopbenadering sterk tot uitdrukking. Door keuzes te maken krijgt het leven vorm, maar wordt het ook verder vastgelegd. Niet alle gemaakte keuzes zullen het leven even sterk bepalen. Langetermijnverplichtingen of *commitments* zijn keuzes die de levensloop voor een langere tijd vastleggen en daardoor meer invloed hebben op de levensloop dan andere keuzes (Mulder, 2002). Het krijgen van een kind wordt dan ook gezien als een langetermijnverplichting.

Het kan ingewikkeld zijn verschillende carrières zo op elkaar af te stemmen dat alle doelen verwezenlijkt kunnen worden. Tijdelijk zal soms aan een bepaalde carrière voorrang worden gegeven boven een andere carrière. Men kan ook besluiten af te zien van een bepaald doel binnen de ene carrière ten gunste van een doel binnen een andere carrière. Volgens Rokeach (1973) wordt het afwegingsproces mede bepaald door einddoelen die men nastreeft en die tot uitdrukking komen in de waardeoriëntaties die men erop nahoudt. De waardeoriëntaties brengen hiërarchie aan tussen verschillende carrières (De Bruijn, 1999; Mulder, 2002). Hoe abstracter de waarden, des te meer ze iets zeggen over iemands einddoelen. Abstracte waarden zouden dan ook een algemene invloed uitoefenen op gedrag (Rokeach, 1973; Liefbroer, 2003). *Attitudes* zijn minder abstract van aard en zouden daardoor een veel gerichtere werking hebben dan waardeoriëntaties (Liefbroer, 2003; Jansen, 2003).

Kortom, aan de ene kant kunnen *levensloopkenmerken* een rol spelen bij de keuze om wel of geen kind te krijgen, aan de andere kant bepalen *waardeoriëntaties* hoe belangrijk men kinderen vindt in vergelijking met bijvoorbeeld zelfontplooiing, materiële welvaart en vrije tijd.

2.3 Levensloopkenmerken

In het algemeen zullen onvrijwillig kinderlozen vooral lijken op ouders en niet op vrijwillig kinderlozen. Onvrijwillig kinderlozen wilden net als ouders immers kinderen krijgen. Alleen wat betreft leeftijd en het al dan niet hebben van een partner is er aanleiding te verwachten dat ze verschillen van ouders. Onvrijwillige kinderlozen kunnen ouder zijn omdat juist een hoge leeftijd heeft geleid tot onvruchtbaarheid. Uitstellers zullen naar verwachting in veel opzichten een positie innemen tussen ouders en vrijwillig kinderlozen. Door uitstel geven zij er immers blijk van weliswaar (ooit) kinderen te willen, maar voorlopig prioriteit te geven aan andere zaken.

Hoewel het hebben van een *partner* niet strikt noodzakelijk is om kinderen te krijgen, blijkt

uit onderzoek dat de meeste mensen niet erg enthousiast zijn over het eenoudergezin (Liefbroer, 2002). De meeste mensen vinden dat kinderen het beste kunnen opgroeien in de aanwezigheid van zowel een vader als een moeder. Het hebben van een partner wordt door velen gezien als een voorwaarde voor het krijgen van een kind en kan de kinderwens daarom sterk beïnvloeden. De kans op zowel vrijwillige als onvrijwillige kinderloosheid ten opzichte van het hebben van kinderen zal kleiner zijn bij aanwezigheid van een partner.

Het volgen van een *opleiding* kost tijd, geld en energie die niet aan iets anders kan worden besteed (Kalmijn, 1996). Er zullen slechts weinig mensen zijn die op een leeftijd waarop ze bijna geen kinderen meer kunnen krijgen nog aan een opleiding beginnen. Uit onderzoek blijkt dat een hogere opleiding, zowel bij vrouwen als bij mannen, inderdaad leidt tot uitstel van het krijgen van het eerste kind en niet zozeer tot afstel (Kalmijn, 1996; Mulder, 2003).

Volgens Lusyne (1997) zou er bij langdurig uitstelgedrag ook sprake zijn van een gegroeide maturiteit, waardoor vrouwen zich te oud kunnen voelen voor het moederschap. Er zouden bovendien andere levensdoelen ontstaan waardoor uitstelgedrag kan veranderen in afstelgedrag. De motivatie menselijk kapitaal in winst om te zetten zal bijvoorbeeld sterker zijn bij iemand die jaren in de studiebanken heeft gezeten dan bij iemand die een paar jaar onderwijs heeft gevolgd. De *opportunity costs* zijn bij een hoogopgeleide ouder dus hoger. Hoge *opportunity costs* zouden volgens Becker (1981) uitstel- en afstelgedrag rondom gezinsvorming kunnen verklaren (zie ook Lesthaeghe & Moors, 2000). Het volgen van een opleiding kan bovendien bijdragen aan de behoefte zich te ontwikkelen. Een hogere opleiding zal hierin vaak meer te bieden hebben en dit meer stimuleren dan een lagere opleiding. Door de tijd die zorg voor een kind vergt zou zelfontplooiing in de knel kunnen komen. Alle argumenten bij elkaar genomen zal de kans op vrijwillige kinderloosheid groter zijn naarmate het opleidingsniveau hoger is.

Inkomen is de directe economische winst van werk en maakt het bekostigen van een kind mogelijk. Het krijgen van een kind betekent wel een behoorlijke aanslag op deze winst. Het verlies aan inkomsten kan allerlei ongewenste gevolgen hebben zoals het niet meer kunnen handhaven van een bepaalde levensstijl. Uit onderzoek blijkt dat er een samenhang bestaat tussen vrijwillige kinderloosheid en een hoger inkomen bij vrouwen (Beets e.a., 1997; De Man & De Jong, 1997; Niphuis-Nell, 1981). De Man en De Jong (1997) denken dat er een indirect afstel-effect uitgaat van inkomen. Een hoog inkomen zou leiden tot een levensstijl waarin steeds minder plaats is voor kinderen. Omdat vrouwen en niet mannen meestal stoppen met werken of minder gaan werken bij de komst van een kind zullen de kosten hiervan hoger zijn voor vrouwen die veel verdienen dan voor vrouwen die weinig verdienen. Mannen hebben minder last van concurrerende carrières omdat zij toch wel blijven werken en bovendien minder opdraaien voor de extra lasten die de zorg van een kind met zich meebrengt (CBS, 1997). In Nederland is onder mannen geen effect gevonden van inkomen op het krijgen van kinderen (De Man & De Jong, 1997; Kalmijn, 1996). Naar verwachting is de kans op vrijwillige kinderloosheid speciaal voor vrouwen groter naarmate het inkomen hoger is.

2.4 Waardeoriëntaties

In veel onderzoek naar het verband tussen *religie* en vruchtbaarheid staat het tijdstip van de geboorte van het eerste kind centraal en niet zozeer het al dan niet krijgen van kinderen. Uit onderzoek van Vermunt (1993) blijkt dat sinds het begin van de jaren zeventig vrouwen die naar de kerk gaan op jongere leeftijd kinderen krijgen dan andere vrouwen. Sommige gelovige mensen zullen het al dan niet krijgen van kinderen niet als een keuze beschouwen, aangezien volgens hen god en niet de mens over leven en dood beslist. Sommige religies staan een traditionele rolverdeling tussen man en vrouw voor of vinden procreatie belangrijk. Uit onderzoek van Corijn en anderen (1996) komt naar voren dat met name een streng religieuze houding van de man tot snelle gezinsvorming leidt. De combinatie van een streng religieuze vrouw met een minder religieuze partner heeft geen extra vroege gezinsvorming tot gevolg. Naar verwachting zal daarom de kans op vrijwillige kinderloosheid kleiner zijn wanneer geloof een rol speelt in het leven, en zal dit meer gelden voor mannen dan voor vrouwen. Een andere indicator voor het belang gehecht aan christelijke waarden en normen is het *confessioneel stemmen*. Wie confessioneel stemt zal er naar verwachting minder snel voor kiezen kinderloos te blijven.

Mensen met een *postmaterialistische houding* hechten een grotere waarde aan zelfontplooiing dan mensen die niet postmaterialistisch zijn (Inglehart, 1990; SCP, 1998). Veevers (1978) benadrukt de leefstijl van vrijwillig kinderlozen, die reflecteert dat zij de mogelijkheid tot arbeidsmobiliteit en reizen erg belangrijk vinden. Zonder kinderen denken ze ook beter routine en sleur te kunnen vermijden. Volgens Den Bandt (1982) zouden vrijwillig kinderloze vrouwen kinderen als een bedreiging zien voor hun vrijheid. Zij zijn vooral bang dat het extra huishoudelijk werk een aanslag op hun vrije tijd zal zijn. Daarnaast voelen ze zich door een kind aan huis gekluisterd en beperkt in hun mobiliteit. De mogelijke aantasting van vrijheid en zelfontplooiing telt waarschijnlijk zwaarder voor mensen die er postmaterialistische waarden op nahouden. De kans op vrijwillige kinderloosheid zal voor hen daardoor naar verwachting groter zijn.

Uit onderzoek door Bram (1977a; 1977c) onder paren komt naar voren dat een egalitaire verhouding tussen man en vrouw een kenmerk is van paren die graag kinderloos willen blijven. Als kameraadschap hoog in het vaandel staat, kan de komst van kinderen een bedreiging vormen voor de tijd die men samen wil doorbrengen (Den Bandt, 1982). Niphuis-Nell (1981) toont aan dat vrijwillig kinderloze vrouwen vaker non-conformistisch zijn in hun opvattingen over relaties. Naar verwachting is de kans op vrijwillige kinderloosheid groter naarmate de *attitude ten aanzien van huwelijk en relaties* moderner is.

In een traditionele visie gaat het hebben van een betaalde baan van een vrouw ten koste van haar gezin; zij is immers verantwoordelijk voor de huishoudelijke en opvoedingstaken. Naar verwachting hechten traditionele mensen veel waarde aan het gezin en zal de keuze voor kinderen in het verlengde daarvan veelal vaststaan. Zij hebben minder te maken met concurrerende carrières omdat zij het gezin boven een baan plaatsen. Een moderne *attitude ten aanzien van de combinatie kind en werk* betekent mogelijk dat men ook voor zichzelf kinderen en werk graag zou willen combineren. In de praktijk zal dit niet altijd even eenvoudig te realiseren zijn, waardoor deze 'moderneren' onder druk van concurrerende carrières toch een keuze zullen maken

die mogelijk in het nadeel van kinderen zal uitvallen. We verwachten dan ook dat de kans op vrijwillige kinderloosheid groter zal zijn naarmate de attitude ten aanzien van het combineren van arbeid en gezin moderner is.

Mensen maken afwegingen die in overeenstemming zijn met hun levensdoelen (Liefbroer, 2003; Mulder, 2002). Hecht men niet veel *waarde aan kinderen*, dan zal men naar alle waarschijnlijkheid ook niet snel tot het krijgen van kinderen overgaan. Omgekeerd zullen mensen die veel waarde aan kinderen hechten en gezinsvorming als hoogste levensdoel ervaren er veel voor over hebben om ze te krijgen. Hoewel de waarde die mensen aan kinderen hechten dicht zal liggen bij het daadwerkelijk wel of niet vrijwillig kinderloos zijn, is het verband niet per definitie tautologisch. Wie bijvoorbeeld veel waarde hecht aan kinderen, maar eveneens aan werk, kan besluiten niet voor kinderen te kiezen. Desondanks zal deze waarde vermoedelijk een sterk onderscheidende werking hebben waar het vrijwillig kinderlozen en ouders betreft. De kans op vrijwillige kinderloosheid zal aanzienlijk kleiner zijn wanneer men meer waarde hecht aan kinderen.

Verder moet rekening gehouden worden met adaptatie van waarden. Het is mogelijk dat mensen hun waarden achteraf aanpassen aan een bepaalde situatie. Volgens de cognitieve-dissonantie-reductietheorie van Festinger (1962) zouden mensen ‘dissonante gevoelens’ ervaren wanneer de feitelijke situatie niet overeenkomt met de eigen waarden. Het hebben van kinderen kan ervoor zorgen dat men kinderen meer gaat waarderen. Maar ook kinderloosheid kan zulke dissonante gevoelens oproepen dat men de positieve aspecten hiervan gaat benadrukken en hetzelfde gaat doen met de negatieve aspecten van kinderen. Dit kan ertoe leiden dat men zichzelf op den duur eerder als vrijwillig kinderloos beschouwt dan als onvrijwillig kinderloos. Met behulp van panelonderzoek heeft Jansen (2002) laten zien dat aanpassingen van waarden aan gedrag op het terrein van gezinsvorming inderdaad plaatsvinden.

3. Data en methoden

3.1 Dataset

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van het onderzoek *Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk* in 2002 (MOAB 2002). MOAB is een survey die op periodieke basis wordt uitgevoerd door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI). Voor MOAB 2002 is gebruikgemaakt van het CentERpanel van CentERdata, een wetenschappelijk onderzoeksinstituut van de Economische Faculteit van de Universiteit van Tilburg. Het CentERpanel wordt gevormd door een vaste groep respondenten, die wekelijks per computer een vragenlijst krijgen voorgelegd. Het panel bestaat uit personen die eerder aan één van de onderzoeken van CentERdata hebben deelgenomen. Hun wordt na een interview door CentERdata gevraagd of zij bereid zijn te participeren in een vervolgonderzoek. Degenen die hiermee instemmen, komen in een databestand, waaruit vervolgens aan de hand van kenmerken zoals geslacht en leeftijd personen worden getrokken. Dit gebeurt op

zodanige wijze dat de samenstelling van de groep (het panel) overeenkomt met de verdeling van de Nederlandse bevolking van zestien jaar en ouder. In het panel kunnen meerdere leden uit één huishouden zitten (Esveldt, Beets, Henkens, Liefbroer & Moors, 2001).

De enquête is in twee opeenvolgende weken aan de respondenten voorgelegd. Het eerste deel van het onderzoek MOAB 2002 werd afgesloten met een respons van 77 procent. Hiervan vulde 88 procent ook het tweede deel van de vragenlijst in. De uiteindelijke onderzoekspopulatie bestond uit 1989 personen, 1072 mannen en 917 vrouwen. De uitkomsten van de MOAB-2002-enquête zijn gewogen naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, regio en opleiding. Daarmee is de groep ondervraagden gestandaardiseerd op de verdeling binnen de Nederlandse bevolking. Aangenomen mag worden dat de steekproef een voldoende betrouwbare afspiegeling vormt van de bevolking van Nederland van zestien jaar en ouder (Esveldt e.a., 2001).

Uit de totale populatie zijn ten behoeve van dit artikel alleen personen van 30 tot 50 jaar geselecteerd. In Nederland krijgen vrouwen gemiddeld net voor hun dertigste hun eerste kind. Door 30 jaar als ondergrens te hanteren wordt getracht mensen die nog niet serieus over kinderen hebben nagedacht zoveel mogelijk buiten het onderzoek te houden. Hierdoor ontstaat er een homogener groep van mensen die (nog) geen kinderen hebben. De bovengrens ligt bij vijftig jaar omdat een deel van de vragen die gebruikt worden om de waarde van de afhankelijke variabele te bepalen alleen is gesteld aan respondenten die jonger zijn dan vijftig jaar. Aangezien het mogelijk is dat personen binnen één huishouden elkaar kunnen beïnvloeden wat betreft hun waardeoriëntaties is er bovendien een selectie gemaakt van één persoon per huishouden. Na deze selecties zijn er van de 1989 respondenten in het totale databestand 685 respondenten over: 363 mannen en 322 vrouwen.

3.2 De afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele noemen we de ouderschapsstatus. Deze variabele bestaat uit vier categorieën, te weten vrijwillig kinderlozen, ouders, uitstellers en onvrijwillig kinderlozen. Allereerst is aan de respondenten gevraagd of ze kinderen hebben of niet. Degenen die hierop bevestigend antwoorden vallen in de categorie 'ouders'. Alleen over nu nog levende kinderen zijn vragen gesteld, uit de data valt niet op te maken of er ook sprake is van overleden kinderen. Naar verwachting gaat het om een zeer klein aantal.

Respondenten die geen kinderen hebben en die aangeven dat ze het jammer of heel erg vinden dat ze geen kinderen hebben gekregen of kunnen krijgen, worden als onvrijwillig kinderloos beschouwd. Als respondenten zonder kinderen zeggen dat het niet hebben van kinderen precies is wat ze willen en bovendien aangeven geen kinderen te kunnen krijgen of niet van plan zijn deze in de toekomst te krijgen, worden ze als vrijwillig kinderloos beschouwd.

De overige respondenten worden gezien als uitstellers. Deze uitstellers hebben nog geen kinderen – voor sommigen is dat ook precies wat ze willen – maar hopen ze nog wel te krijgen, zijn hier onzeker over of willen die mogelijkheid niet uitsluiten. Van de 685 respondenten hebben er 432 kinderen (63 procent). Van de mensen zonder kinderen zijn er volgens deze indeling 70 vrijwillig kinderloos (tien procent), 57 zijn onvrijwillig kinderloos (acht procent) en 125 behoren tot de uitstellers (18 procent).

3.3 Levensloopvariabelen

Leeftijd is gemeten met behulp van het geboortjaar en de geboortemaand. De *partnervariabele* is een dummyvariabele waarbij de categorie met de waarde één wordt gevormd door mensen die op het moment van ondervraging een partner hebben. De referentiecategorie wordt gevormd door mensen die op het moment van ondervraging geen partner hebben. Van 'opleidingsniveau' is een continue variabele gemaakt door de opleiding in klassen te herleiden tot het aantal jaren scholing dat hoort bij een bepaald opleidingsniveau. Het *netto huishoudensinkomen* is een continue variabele gemeten in duizenden euro's. Het opgegeven netto huishoudensinkomen is gestandaardiseerd voor het al dan niet hebben van een partner. Bij aanwezigheid van een partner is het inkomen in euro's vermenigvuldigd met 0,70. Helaas bevat de dataset geen informatie over individuele inkomens of uurlonen. Daardoor is de causale volgorde tussen inkomen en ouderschapsstatus niet eenduidig vast te stellen. Het kan immers zijn dat de komst van een kind ertoe leidt dat er minder uren wordt gewerkt, waardoor het inkomen lager is.

3.4 Waardeoriëntaties

Religie is een dummyvariabele die mensen voor wie religie een (kleine of grote) rol speelt in het leven plaatst tegenover mensen voor wie religie geen enkele rol speelt. *Confessioneel stemmen* is een dummyvariabele waarbij de categorie met de waarde één wordt gevormd door mensen die de afgelopen Tweede-Kamerverkiezingen hebben gestemd op één van de confessionele partijen (het CDA, de Christen Unie of de SGP). De referentiecategorie wordt gevormd door degenen die niet of niet op deze partijen hebben gestemd.

Postmaterialisme is een dummyvariabele waarbij gebruik is gemaakt van de schaal van Inglehart (Inglehart, 1990; zie ook: SCP, 1998) die in diverse onderzoeken is getest. Voor deze schaal moet de respondent een keuze maken van twee uit vier doelen die men in de politiek zou kunnen nastreven. 'De orde in ons land handhaven' en 'prijsstijgingen tegengaan' staan voor een materialistische houding, de doelen 'de politieke inspraak van de burgers vergroten' en 'de vrijheid van meningsuiting beschermen' staan voor een postmaterialistische houding.

Attitude ten aanzien van het combineren van arbeid en zorg is gemeten met een tienpuntschaal, gebaseerd op een viertal stellingen. De scores op de vier stellingen werden opgeteld tot een totaalscore die vervolgens werd herleid tot een score op een tienpuntschaal. Hoe hoger de score op deze schaal, des te minder erg men het vindt wanneer het traditionele rolpatroon van de zorgende moeder wordt doorbroken. Cronbachs alfa is 0,78.

De variabele *Attitude ten aanzien van huwelijk en relaties* is een tienpuntschaal die gebaseerd is op een negental stellingen die betrekking hebben op de manier waarop mensen hun leven met anderen delen. Hoe hoger de score op deze schaal, des te moderner men aankijkt tegen huwelijk en relaties. Cronbachs alfa voor de gebruikte items is 0,79. Ook de *waarde die men hecht aan kinderen* is een tienpuntschaal. Deze is gebaseerd op een zevental stellingen met een Cronbachs alfa van 0,80.

3.5 Mogelijke adaptatie

Hoewel adaptatie met de beschikbare data niet kan worden aangetoond – hiervoor zijn panel-data nodig (Jansen, 2002; Lesthaeghe & Moors, 2000) – kan door bepaalde groepen met elkaar te vergelijken wel worden beredeneerd dat adaptatieprocessen mogelijk een rol spelen. Het uitgangspunt is dat ouders en onvrijwillig kinderlozen alleen van elkaar verschillen doordat het de ene categorie wel is gelukt hun kinderwens te vervullen en de andere categorie niet. Het is niet erg aannemelijk dat verschillen in waarden tussen deze twee categorieën hebben geleid tot het al dan niet krijgen van een kind. Wanneer er wel verschillen in waarden worden aangetroffen tussen deze twee categorieën, zou dat kunnen wijzen op adaptatie van waarden. Deze adaptatie kan op twee manieren plaatsvinden: men kan aan iets wat men heeft meer waarde gaan hechten, maar men kan ook iets wat men niet heeft minder belangrijk gaan vinden.

3.6 Methode

Er is gebruikgemaakt van een multinomiale logistische regressieanalyse. Deze analysemethode schat het effect van een set van onafhankelijke variabelen op een nominale afhankelijke variabele met meer dan twee categorieën. Hierbij worden de categorieën steeds vergeleken met één referentiecategorie. Positieve *B*-waarden geven aan dat een hogere waarde voor een bepaalde onafhankelijke variabele de kans vergroot op het realiseren van een bepaalde categorie in de afhankelijke variabele ten opzichte van de kans op het realiseren van de referentiecategorie. Een negatieve *B*-waarde geeft het omgekeerde aan (Liao, 1994).

Een deel van de hypothesen zijn verschillend geformuleerd voor mannen en vrouwen. Daarom zijn voor mannen en vrouwen afzonderlijke modellen geschat. Het toevoegen van de variabelen is in drie stappen gedaan om een beeld te krijgen van de afzonderlijke soorten effecten. De levensloopvariabelen worden in het eerste model opgenomen. Daarna worden de waardeoriëntaties toegevoegd. Tot slot is in het derde model het effect van de waarde die men hecht aan kinderen toegevoegd. Omdat deze waarde dicht bij de ouderschapsstatus ligt en de effecten van andere variabelen zou kunnen wegdrukken, wordt deze variabele als laatste toegevoegd.

4. Resultaten

4.1 Levensloopkenmerken

Leeftijd

De resultaten bevestigen voor vrouwen de verwachting dat de kans op onvrijwillige kinderloosheid ten opzichte van de kans op ouderschap toeneemt naarmate men ouder is. Er kan niet worden aangetoond dat leeftijd een effect heeft op de kansverhouding voor vrouwen van vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap. Voor mannen wordt de kans op vrijwillige kinderloosheid

ten opzichte van ouderschap kleiner naarmate men ouder is. Naarmate men ouder is, wordt de kans op uitstel versus de kans op ouderschap minder groot.

Partner

De resultaten in alle modellen bevestigen de verwachting dat de kans op vrijwillige kinderloosheid ten opzichte van het hebben van kinderen kleiner is bij aanwezigheid van een partner bij zowel mannen als vrouwen. Het effect van het al dan niet hebben van een partner blijkt voor mannen groter te zijn dan voor vrouwen: het partnereffect bij mannen voor de kans op het zijn van uitsteller versus ouder wordt geschat op $-5,256$, hetgeen staat voor een zeer kleine relatieve kansverhouding ($\exp(-5,256) = 0,005$). Dit zou kunnen betekenen dat een kinderwens voor mannen meer een voortvloei is van de aanwezigheid van een partner, terwijl dit voor vrouwen vaker vaststaat, ongeacht of ze op het moment van de enquête een partner hebben. Dat het hebben van een partner de kans vergroot om ouder te zijn, komt ook naar voren wanneer er naar de andere vergelijkingsgroepen wordt gekeken. Het al dan niet hebben van een partner onderscheidt vooral tussen enerzijds ouders (grotere kans met partner) en anderzijds vrijwillig kinderlozen, onvrijwillig kinderlozen en uitstellers (grotere kans als er geen partner is). Door toevoeging van waardeoriëntaties verandert dit effect niet noemenswaardig.

Opleidingsniveau

Volgens de verwachting is er bij vrouwen een effect van het opleidingsniveau. Model 1 waarin alleen de levensloopkenmerken zijn opgenomen toont dat naarmate het opleidingsniveau hoger is, de kans op vrijwillige kinderloosheid versus de kans op ouderschap groter is (zie tabel 1). Na toevoeging van de waardeoriëntaties in model 2 (zie tabel 2) wordt opleidingseffect nog iets groter. Een hoger opleidingsniveau heeft een groter effect op de kans op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap dan op de kans op onvrijwillige kinderloosheid versus ouderschap. Het is mogelijk dat een hoger opleidingsniveau samenhangt met veeleisende banen, waardoor er

Tabel 1: Logistische regressie van ouderschapsstatus op levensloopkenmerken, model 1

	Vrijwillig kinderlozen versus ouders		Onvrijwillig kinderlozen versus ouders		Uitstellers versus ouders	
	Vrouwen <i>B</i>	Mannen <i>B</i>	Vrouwen <i>B</i>	Mannen <i>B</i>	Vrouwen <i>B</i>	Mannen <i>B</i>
Intercept	-5,472 ***	6,397 ***	-7,830 ***	-2,618	8,621 ***	11,787 ***
Leeftijd	0,053	-0,146 ***	0,117 ***	0,047	-0,311 ***	-0,306 ***
Opleidingsniveau	0,235 ***	0,051	0,197 **	0,062	0,161 **	0,189 ***
Netto huishoudensinkomen	-0,034	0,062	-0,042	-0,018	0,092 *	0,094
Partner ^a	-1,930 ***	-4,107 ***	-1,703 ***	-2,671 ***	-2,003 ***	-5,256 ***

* = $p < 0,10$; ** = $p < 0,05$; *** = $p < 0,01$.

-2 Log Likelihood vrouwen: 488,054 mannen: 525,502.

^a Referentiecategorie: Geen partner.

BRON: Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk, 2002.

Tabel 2: Logistische regressie van ouderschapsstatus op levensloopkenmerken en waardeoriëntaties, model 2

	Vrijwillig kinderlozen versus ouders		Onvrijwillig kinderlozen versus ouders		Uitstellers versus ouders	
	Vrouwen B	Mannen B	Vrouwen B	Mannen B	Vrouwen B	Mannen B
Intercept	-5,215 **	-1,131	-8,835 ***	-2,472	4,061	12,026 ***
Leeftijd	0,049	-0,129 ***	0,123 **	0,075	-0,295 ***	-0,305 ***
Opleidingsniveau	0,371 ***	0,048	0,246 **	0,147 *	0,150	0,182 **
Netto huishoudensinkomen	-0,027	0,075	-0,014	-0,102	0,098 *	0,101
Partner ^a	-2,100 ***	-3,718 ***	-1,850	-2,755 ***	-1,937 ***	-5,472 ***
Attitude kind/arbeid ^b	-0,322 **	-0,010	-0,306 *	-0,224 *	0,094	0,124
Attitude huwelijk en relaties ^b	0,168	0,877 ***	0,170	0,023	0,254	-0,322
Postmaterialisme	-0,431	-0,003	0,570	-0,742 *	0,805 *	-0,175
Geloof speelt rol	0,964	2,097 **	0,072	0,529	0,224	1,307 **
Stemt confessioneel	-1,677 **	1,084	-0,361	-0,377	0,787	0,236

* = $p < 0,10$; ** = $p < 0,05$; *** = $p < 0,01$.

-2 Log Likelihood vrouwen: 392,700 mannen: 443,146.

^a Referentiecategorie: Geen partner.^b Tienpuntsschaal 10 = modern.

BRON: Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk, 2002.

weinig ruimte is voor en behoefte is aan het krijgen van kinderen. Op de kansverhouding uitsteller versus ouderschap kan geen opleidingseffect meer worden aangetoond. Eerder onderzoek bracht het volgen van een opleiding vooral in verband met uitstelgedrag. Bij een ondergrens van 30 jaar die voor dit onderzoek wordt gehanteerd zullen de meeste vrouwen hun opleiding echter al hebben voltooid. Wanneer in model 3 (zie tabel 3) de waarde van kinderen wordt toegevoegd, wordt het opleidingseffect op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap kleiner. Ook voor onvrijwillig kinderlozen is het effect kleiner dan in het voorgaande model. Dit wijst erop dat het opleidingseffect deels loopt via de verschillen in waarde die vrouwen aan kinderen hechten.

Bij mannen is er, in tegenstelling tot de verwachting, in geen van de modellen sprake van een aantoonbaar opleidingseffect op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap. Uit de resultaten voor mannen blijkt wel dat de kans op *uitstel* ten opzichte van ouderschap in de eerste twee modellen groter wordt door een hoger opleidingsniveau.

Er is een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen wat betreft het opleidingseffect op de kans op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap. Dit zou kunnen liggen aan de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Of mannen nu hoog- of laagopgeleid zijn en een veeleisende baan hebben of niet, zij zullen in het algemeen blijven werken wanneer er kinderen worden geboren. Voor vrouwen kunnen de verschillende carrières heviger concurreren. Dit zal in sterkere mate het geval zijn, naarmate een baan veeleisender is.

Tabel 3: Logistische regressie van ouderschapsstatus op levensloopkenmerken, waardeoriëntaties en waarde van kinderen, model 3

	Vrijwillig kinderlozen versus ouders		Onvrijwillig kinderlozen versus ouders		Uitstellers versus ouders	
	Vrouwen B	Mannen B	Vrouwen B	Mannen B	Vrouwen B	Mannen B
Intercept	12,840 ***	8,364 **	-1,545	1,824	7,431 **	17,064 ***
Leeftijd	-0,023	-0,104 *	0,091 *	0,082	-0,301 ***	-0,312 ***
Opleidingsniveau	0,210 *	-0,005	0,188 *	0,127	0,118	0,150 **
Netto huishoudensinkomen	0,029	0,029	0,001	-0,140	0,112 **	0,061
Partner ^a	-2,865 ***	-3,478 ***	-1,805 ***	-2,477 ***	-2,038 ***	-5,363 ***
Attitude kind/arbeid ^b	-0,497 **	-0,370 **	-0,364 **	-0,345 **	0,103	-0,038
Attitude huwelijk en relaties ^b	-0,630	0,947 **	-0,149	-0,039	0,086	-0,291
Postmaterialisme	-0,447	-0,037	0,553	-0,874 *	0,740 *	-0,238
Geloof speelt rol	0,706	1,113	0,104	0,291	0,338	1,131 *
Stemt confessioneel	-1,979 **	1,581	-0,341	-0,519	0,764	0,503
Waarde kinderen	-1,841 ***	-1,931 ***	-0,732 ***	-0,617 ***	-0,386 *	-0,719 ***

* = $p < 0,10$; ** = $p < 0,05$; *** = $p < 0,01$.

-2 Log Likelihood vrouwen: 324,539 mannen: 365,383.

^a Referentiecategorie: Geen partner.^b Tienpuntsschaal 10 = modern.

BRON: Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk, 2002.

Netto huishoudensinkomen

Er kan met de resultaten niet worden aangetoond dat de relatieve kans op vrijwillige kinderloosheid bij vrouwen beïnvloed wordt door de hoogte van het netto huishoudensinkomen. Voor mannen is evenmin een inkomenseffect aan te tonen op de kans op vrijwillige kinderloosheid ten opzichte van de kans op ouderschap. Blijkbaar is het welvaartsniveau van een huishouden geen reden om af te zien van kinderen. Uit de analyses blijkt overigens dat een hoger netto huishoudensinkomen voor vrouwen wel samenhangt met een grotere kans op het zijn van uitsteller versus de kans op ouderschap. Het is mogelijk dat men in anticipatie op het krijgen van een kind zoveel mogelijk inkomen wil verwerven, om bijvoorbeeld een huis te kunnen kopen, of alvast te sparen voor toekomstige gezinsvorming. Het verband kan ook andersom liggen; vrouwen die kinderen krijgen gaan vaak minder werken en zullen daardoor ook minder verdienen.

4.2 Waardeoriëntaties

Geloof speelt rol

Met de resultaten in model 2 kan voor vrouwen niet worden aangetoond dat de kans op vrijwillige kinderloosheid kleiner is wanneer geloof een rol speelt in hun leven (zie tabel 2). Voor mannen wordt wel een positief effect gevonden op de kans op vrijwillige kinderloosheid respectie-

lijk het zijn van uitsteller versus ouderschap. In model 3 valt het geloofseffect op vrijwillige kinderloosheid onder invloed van de toevoeging van de waarde voor kinderen weg (zie tabel 3). De invloed van het geloof zou voor vrijwillig kinderloze mannen kunnen lopen via de waarde die zij hechten aan kinderen. Wanneer zij geloof belangrijk vinden in hun leven, zullen zij als gevolg daarvan wellicht ook een grotere waarde aan gezinstichting en aan kinderen hechten.

Stemt confessioneel

Het stemmen op een confessionele partij verkleint volgens de verwachting de kans op vrijwillige kinderloosheid bij vrouwen. Opmerkelijk is dat het al dan niet stemmen op een confessionele partij bij vrouwen veel zegt over de kans op vrijwillige kinderloosheid, terwijl voor mannen in geen van de modellen een aantoonbaar effect kan worden gevonden. Mannen zijn economisch actiever dan vrouwen. Mogelijk laten mannen zich in hun stemgedrag meer leiden door onderwerpen die met arbeid en inkomen te maken hebben, terwijl vrouwen (christelijke) waarden een rol laten spelen.

Postmaterialisme

Een postmaterialistische houding weerspiegelt het belang dat men hecht aan moderne waarden zoals individuele vrijheid en zelfontplooiing (Inglehart, 1990). De tijd en energie die de opvoeding van een kind kost, kan het naleven van deze waarden bemoeilijken. Toch kan er noch bij mannen noch bij vrouwen, in tegenstelling tot de verwachting, een effect worden aangetoond van een postmaterialistische oriëntatie op de relatieve kans op vrijwillige kinderloosheid. Kinderen staan het naleven van moderne waarden wellicht minder in de weg dan vroeger. Een verklaring hiervoor kan de gegroeide mogelijkheid tot kinderopvang zijn en het feit dat kinderopvang een steeds breder geaccepteerd verschijnsel is. Op deze manier is werk en opvoeding beter te combineren en zijn moeders minder dan vroeger aan huis gebonden en kunnen ze gemakkelijker (blijven) werken. Het welvaartsniveau is de afgelopen decennia ook gestegen, terwijl de gezinsomvang kleiner is geworden. Dit maakt het ook mogelijk om hulp van derden in te kopen die de tijdsdruk op ouders kan verlichten.

Attitude combineren kind en arbeid

Tegengesteld aan de verwachting *verkleint* een positieve houding ten aanzien van de combinatie kind en arbeid bij vrouwen de relatieve kans op vrijwillige kinderloosheid in zowel model 2 als 3 en bij mannen in model 3. Het is opvallend dat het effect groter wordt en signifikanter wanneer de waarde van kinderen aan het model wordt toegevoegd. Blijkbaar neemt het toevoegen van de waarde van kinderen een onderdrukkend effect weg. Het is niet duidelijk om welk effect het gaat (zie tabel 2 en tabel 3). Opvallend is dat er ook een negatief effect uitgaat op de kans op onvrijwillige kinderloosheid versus ouderschap in model 2 en 3.

Wie tegen de combinatie van taken is en dus geen compromis kan of wil sluiten tussen de verschillende carrières, zal moeten kiezen tussen een baan of het moederschap. De keuze hoeft dan niet per se op het moederschap te vallen. Men kan er evengoed voor kiezen om vrijwillig kinderloos te blijven. Omgekeerd geredeneerd is het voor vrijwillig kinderlozen makkelijker om

het combineren van taken af te keuren dan voor mensen die nu eenmaal kinderen hebben en daardoor soms wel moeten combineren. Dat een positieve houding tegenover het combineren van taken ook een negatief effect heeft op de kans op onvrijwillige kinderloosheid kan ook een aanwijzing zijn in die richting.

Attitude huwelijk en relaties

Een moderne houding ten aanzien van huwelijk en relaties zou de kans op vrijwillige kinderloosheid vergroten. Dit kan echter met de resultaten in model 2 voor vrouwen niet worden aangetoond. Door toevoeging van de waarde van kinderen in model 3 blijkt een moderne houding ten aanzien van huwelijk en relaties de relatieve kans op vrijwillige kinderloosheid behoorlijk wat te *verkleinen*, hoewel het effect niet significant is. De hypothese dat een moderne houding ten aanzien van huwelijk en relaties de kans op vrijwillige kinderloosheid vergroot, moet dus voor vrouwen worden verworpen.

Een mogelijke verklaring voor dit onverwachte effect zou kunnen zijn dat het voor een vrouw met minder moderne ideeën over relaties en huwelijk moeilijker is aan de door haar gewenste voorwaarden voor gezinsvorming te voldoen. Wie veel waarde hecht aan het traditionele gezin, zal minder snel het idee hebben kinderen voldoende te kunnen bieden. Zo zal men bijvoorbeeld af kunnen zien van het krijgen van kinderen wanneer men geen stabiele relatie heeft. Moderne opvattingen over relaties hoeven niet per se te betekenen dat men ook moderne opvattingen over opvoeding van kinderen of ouderschap heeft.

Uit de resultaten in model 2 en model 3 voor mannen blijkt dat een moderne houding ten aanzien van huwelijk en relaties bij mannen volgens de verwachting juist een positieve invloed heeft op de kans op vrijwillige kinderloosheid ten opzichte van ouderschap. Het is opmerkelijk dat de effecten voor mannen en vrouwen tegengesteld zijn (zie tabel 2 en tabel 3).

Waarde van kinderen

De waarde van kinderen in model 3 heeft volgens de verwachting duidelijk een grote invloed op de kans op vrijwillige kinderloosheid ten opzichte van ouders. Zowel voor mannen als voor vrouwen is het effect van de waarde voor kinderen negatief en zeer sterk (zie tabel 3). Opvallend is dat bij mannen de waarde van kinderen een grotere negatieve invloed heeft op het zijn van uitsteller dan bij vrouwen. Vrouwen die nog van plan zijn kinderen te krijgen, lijken zich niet in dezelfde grote mate van moeders te onderscheiden als uitstellende mannen zich van vaders onderscheiden.

Adaptatie-effecten

Door de onvrijwillig kinderlozen met de ouders te vergelijken wat betreft de waarde die zij hechten aan kinderen, kan mogelijke adaptatie op het spoor worden gekomen. Aangenomen wordt dat onvrijwillig kinderloze mensen in beginsel niet verschillen van ouders voor wat betreft de waarde die zij hechten aan kinderen. Gemeten significante effecten van de waarde die men hecht aan kinderen op de kansverhouding zouden dus veroorzaakt kunnen zijn door adaptatie van deze waarde.

Vrouwen die zeggen meer waarde aan kinderen te hechten, hebben minder kans om onvrijwillig kinderloos te zijn in plaats van ouder. Dit lijkt erop te wijzen dat adaptatie plaatsvindt: kinderen worden meer gewaardeerd wanneer ze er eenmaal zijn, of minder wanneer men eenmaal weet dat men ze nooit zal krijgen. Tegelijk blijkt dat onvrijwillig kinderloze vrouwen (zij hadden graag kinderen willen hebben, maar hebben ze niet en zullen deze ook niet meer krijgen) *minder* waarde hechten aan kinderen dan uitstellers (die nog niet weten of ze kinderen willen, maar dit niet willen uitsluiten). Dit zou een zeer opmerkelijke bevinding zijn als de causaliteit slechts liep van de waarde gehecht aan kinderen naar de ouderschapsstatus. De bevinding vormt een aanwijzing dat de waarde van kinderen door onvrijwillig kinderloze vrouwen door adaptatie achteraf naar beneden wordt aangepast. Dat komt overeen met het idee van Festinger (1962) dat juist situaties die men als onprettig ervaart, maar waar men verder weinig aan kan doen, een sterkere adaptatie van waarden tot gevolg hebben. Andersom geredeneerd zouden uitstellers in anticipatie van kinderen de waarde die zij hechten aan kinderen alvast een beetje kunnen aanpassen aan mogelijk toekomstig ouderschap.

Het verschil in de waarde gehecht aan kinderen tussen de verschillende vergelijkingsgroepen is het grootst tussen de vrijwillig kinderlozen en de ouders. Dit kan het gevolg zijn van het feit dat sommige vrouwen inderdaad weinig waarde hechten aan kinderen en daarom vrijwillig kinderloos blijven. Het kan ook het gevolg zijn van sterke adaptatie achteraf van de waarde die vrijwillig kinderlozen hechten aan kinderen. Aanvankelijk ongewild kinderloze vrouwen kunnen zich op den duur als vrijwillig kinderloos gaan beschouwen.

Tot slot is er een verschil tussen mannen en vrouwen in het effect van de waarde die men hecht aan kinderen op de kans op onvrijwillige kinderloosheid ten opzichte van ouderschap. De kans op ouderschap wordt vergroot wanneer men meer waarde aan kinderen hecht, zowel bij mannen als bij vrouwen. Maar anders dan bij de vrouwen blijkt dit effect bij mannen groter te zijn op de kans op uitstel versus ouderschap dan op de kans op onvrijwillige kinderloosheid versus ouderschap. De redenering dat mensen minder waarde gaan hechten aan kinderen wanneer ze deze ongewild niet hebben gekregen, lijkt dus in sterkere mate op te gaan voor vrouwen dan voor mannen. Vrouwen die uitstellen en vrouwen met een kind verschillen minder sterk in de waarde die zij hechten aan kinderen dan mannen. Wanneer er eenmaal een kind is, lijkt de waarde die vrouwen aan kinderen hechten dan ook minder sterk omhoog te gaan dan bij mannen het geval is. Wellicht zijn vrouwelijke uitstellers al veel serieuzer met kinderen bezig in anticipatie op mogelijk ouderschap dan mannelijke uitstellers.

Bij onvrijwillige kinderloosheid lijkt de waarde die vrouwen hechten aan kinderen veel sterker omlaag te gaan dan bij mannen het geval is. Misschien dat vrouwen sowieso veel waarde aan kinderen hechten en dat zij deze waarde naar beneden aanpassen wanneer de omstandigheden daar aanleiding toe geven, zoals in het geval van onvrijwillige kinderloosheid. Omgekeerd is het mogelijk dat mannen in beginsel niet zoveel waarde aan kinderen hechten, maar dat deze waarde zodra ze zelf kinderen hebben door adaptatie achteraf omhoog gaat.

5. Conclusie

Centraal in dit artikel staat de vraag in hoeverre vrijwillig kinderlozen zich onderscheiden van ouders met betrekking tot levensloopkenmerken en waardeoriëntaties. Een belangrijk resultaat is dat het ontbreken van een partner de kans op kinderloosheid in het algemeen vergroot, of deze nu als onvrijwillig, tijdelijk of vrijwillig wordt ervaren. De wijze waarop men deze kinderloosheid ervaart, zal mede afhangen van de hoop of verwachting tijdig een geschikte partner te vinden. Dit komt overeen met de heersende opvatting dat kinderen behoren op te groeien in een gezin waarin zowel de vader als de moeder aanwezig zijn (Liefbroer, 2002). Deze partnerfactor is voor mannen belangrijker dan voor vrouwen. Dit kan erop wijzen dat voor mannen vaker dan voor vrouwen kinderen voortvloeien of samenhangen met het al dan niet hebben van een partner.

Het belang van het ontbreken van een partner en het effect dat dit heeft op kinderloosheid in het algemeen weerspiegelt het idee van de Tweede Demografische Transitie van Lesthaeghe en Van de Kaa (1986). Zij zien vrijwillige kinderloosheid als een weerslag van nieuwe relatievormen waarbij verbintenissen vaker worden uitgesteld, verbroken of niet meer worden aangegaan. De toename van biografische opties en ambities heeft ertoe geleid dat het steeds moeilijker is geworden om levenslooptrajecten op elkaar af te stemmen. Mede onder invloed van de toegenomen individualisering zal er daarnaast een toename zijn van mensen die niet geïnteresseerd zijn in het hebben van een partner, noch in het krijgen van kinderen.

Naarmate vrouwen hoger opgeleid zijn, is de kans op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap groter. Dit geldt echter niet exclusief voor vrijwillig kinderlozen. Ook de kans op onvrijwillige kinderloosheid, en bij mannen eveneens de kans op het zijn van uitsteller wordt groter naarmate het opleidingsniveau hoger is. Van netto huishoudensinkomen kan geen effect worden aangetoond op de kans op vrijwillige kinderloosheid ten opzichte van ouderschap. Een hoger inkomen hangt bij vrouwen wel samen met een grotere kans op uitstel. Misschien dat vrijwillig kinderloze vrouwen niet zozeer geïnteresseerd zijn in meer werk, maar eerder in meer tijd voor zichzelf. Geld lijkt al met al geen reden om van kinderen af te zien.

Dat vrijwillig kinderlozen er modernere waarden op nahouden dan anderen, blijkt maar ten dele te kloppen. Van de meer generieke waarden, gaat van confessioneel stemgedrag bij vrouwen en religie bij mannen de verwachte invloed uit. Vrouwen die stemmen op confessionele partijen zijn minder vaak vrijwillig kinderloos en mannen bij wie geloof een rol speelt in het leven hebben een kleinere kans om vrijwillig kinderloos te zijn. Van postmaterialisme kan geen effect worden aangetoond. Misschien dat de meeste mensen tegenwoordig postmoderne waarden aanhangen en deze waardeoriëntatie daarom weinig onderscheidend meer is. Vrouwen met een postmaterialistische waardeoriëntatie hebben wel een grotere kans op het zijn van uitsteller.

De effecten van de meer specifieke waarden lopen verschillend voor mannen en vrouwen. Het is opmerkelijk dat naarmate de houding ten aanzien van het combineren door vrouwen van werk en opvoedingstaken traditioneler is, de kans op vrijwillige kinderloosheid groter wordt.

Waarden ten aanzien van opleiding en werk lijken meer gemoderniseerd te zijn dan die rondom kind en gezin. Dit zou ertoe kunnen leiden dat mensen in naam van het kind, kiezen voor zichzelf. De druk om op alle fronten geslaagd te zijn kan ervoor zorgen dat het combineren van moederschap en arbeidscarrière niet goed op een bevredigende manier mogelijk is zonder compromissen te sluiten. Ook zou de combinatie van opvoeding en werk ten koste kunnen gaan van een derde factor, namelijk vrije tijd. Het combineren van zorg- en arbeidstaken kost veel extra tijd en energie en zal daarom ook niet door iedereen als een aantrekkelijke optie worden gezien.

Naarmate mannen modernere opvattingen hebben over huwelijk en relaties, wordt de kans op vrijwillige kinderloosheid versus ouderschap groter. Voor vrouwen kan dat niet worden aangetoond, maar de parameter wijst op een effect in de tegengestelde richting. Het is mogelijk dat vrouwen met het oog op eventueel toekomstige kinderen meer dan mannen belang hechten aan een stabiele relatie. Vrouwen zijn vaker financieel afhankelijk van hun partner dan mannen omdat ze de meeste opvoedingstaken op zich nemen en ook vaak minder gaan werken wanneer er kinderen zijn. Huwelijk en relaties lopen echter sneller dan ooit stuk en juist vrouwen die veel waarde hechten aan een traditioneel gezin kunnen er daardoor van afzien om kinderen te krijgen. Door kinderloos te blijven lopen ze geen risico om als alleenstaande moeder achter te blijven.

Hoe groter de waarde die men aan kinderen hecht, des te groter de kans op ouderschap en des te kleiner de kans op vrijwillige kinderloosheid. Er zijn ook sterke aanwijzingen dat er sprake is van adaptatie. Wanneer vrouwen ongewild geen kinderen hebben gekregen of zullen krijgen, wordt de waarde die zij aan kinderen hechten waarschijnlijk minder groot. Mannen lijken pas meer waarde aan kinderen te hechten op het moment dat ze ermee geconfronteerd worden. Het is dus goed mogelijk dat door het ontbreken van een partner een initiële kinderwens verandert in vrijwillige kinderloosheid.

Waardeoriëntaties spelen kortom wel een rol, maar op een complexere manier dan verwacht. Traditionele waarden leiden niet altijd tot traditionele keuzes en binnen een persoon lijken traditionele en moderne waarden samen te gaan. De term *vrijwillige kinderloosheid* suggereert dat mensen geheel vrijwillig van ouderschap afzien en geen kinderen willen hebben. Bij nader inzien blijkt dit anders te liggen. Er zijn sterke aanwijzingen dat vrijwillige kinderloosheid lang niet altijd een positieve keuze is. Zo zijn er aanwijzingen voor adaptatie achteraf van de waarde die men aan kinderen hecht, wat doet vermoeden dat er in Nederland voor velen sprake is van een dissonante situatie.

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. Met een andere operationalisering van bepaalde concepten kan wellicht nauwkeuriger worden gemeten wat gemeten moet worden. Men kan zich afvragen of de bekende items voor postmaterialisme inderdaad een postmoderne houding meten. Er is de afgelopen jaren veel veranderd in de politiek en de maatschappij, zowel in binnen- als buitenland en de vraag is of de gemeten maatschappelijke standpunten nog steeds een sterk verband hebben met postmoderne waarden. Deze waarden worden op zichzelf ook steeds breder gedragen. Ook zou door paneldata te gebruiken adaptatie van waarden beter kunnen worden nagegaan. Het aantal personen voor wie panelgegevens beschikbaar waren in het

MOAB 2002 onderzoek was nog te klein om dit te doen. Aangezien het hebben van een partner een grote rol speelt, zou vervolgonderzoek zich kunnen beperken tot mensen die een partner hebben op dit moment. Voor vervolgonderzoek ligt het voor de hand naast de waarde van kinderen, de waarde die men hecht aan betaalde arbeid te onderzoeken. In dit onderzoek zijn er allerlei aanwijzingen dat verschillende carrières hevig concurreren, met name bij vrouwen, maar uiteindelijk kan dit niet direct worden aangetoond met de gegevens.

Noot

1. Edith de Meester is als promovendus, Clara H. Mulder als hoogleraar verbonden aan de Afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam. Correspondentieadres: Nieuwe Prinsengracht 130, 1018 VZ Amsterdam. E-mail: e.s.demeester@uva.nl. Ingrid Esveldt en Gijs Beets zijn onderzoeker aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag. De auteurs danken Aat Liefbroer voor zijn waardevolle commentaar.

Literatuur

- Balen, F. van, Ketting, E. & Verdurmen, J. (1995). *Zorgen rond onvruchtbaarheid: voornaamste bevindingen van het Nationaal Onderzoek naar Gedrag bij Onvruchtbaarheid*. Delft: Eburon.
- Bandt, M. den (1982). *Vrijwillig kinderloze vrouwen: verkenningen rond een keuze*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Becker, G. S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Beets, G., Bouwens, A. & Schipper, J. (1997). *Uitgesteld ouderschap*. Amsterdam: Thesis publishers.
- Beets, G. & Dourleijn, E. (2001). Vrouw steeds ouder bij geboorte eerste kind. *Demos: bulletin over bevolking en samenleving*, 5, 37-40.
- Bosveld, W. (1996). *The ageing of fertility in Europe: a comparative demographic-analytic study*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Bram, S. (1977a). Vrijwillig kinderloze echtparen: anders dan anderen. In R. Veenhoven et al. (eds.), *Kiezen voor kinderen?* (pp. 177-186). Amsterdam: Intermediair.
- Bram, S. (1977b). Kinderen ja of nee? In R. Veenhoven et al. (eds.), *Kiezen voor kinderen?* (pp.187-195). Amsterdam: Intermediair.
- Bram, S. (1977c). Zin en doel in het leven van vrijwillig kinderloze echtparen. In R. Veenhoven et al. (eds.), *Kiezen voor kinderen?* (pp. 196-203). Amsterdam: Intermediair.
- Bruijn, B. J. de (1999). *Foundations of demographic theory: choice, process, context*. Amsterdam: Thela Thesis.
- CBS (1997). Opgebrande vrouwen. *CBS-webmagazine*. Geraadpleegd op 1 juni 2004 op de CBS-website: <http://www.cbs.nl/nl/publicaties/artikelen/algemeen/webmagazine/artikelen/1999/0239k.htm>

- Coleman, D. (1996). New patterns and trends in European fertility: international and sub-national comparisons. In D. Coleman (ed.), *Europe's population in the 1990s* (pp.1-61). Oxford: Oxford University Press.
- Corijn, M., Liefbroer, A. & Jong Gierveld, J. de (1996). It takes two to tango, doesn't it?: the influence of couple characteristics on the timing of the birth of the first child. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 117-126.
- Dykstra, P.A. (1998). Oud en kinderloos. *Demos Bulletin over Bevolking en Samenleving uitgegeven door het NIDI*, 2. Geraadpleegd op 28 september 2004 op de NIDI Web site: <http://www.nidi.nl/public/demos/dm98022.html>
- Dykstra, P. A., & Liefbroer, A.C. (1998). Kinderloos en toch gelukkig? Over de gevolgen van kinderloosheid voor de ouderdom. *Mens en Maatschappij*, 73, 108-129.
- Esveltdt, I., Beets, G., Henkens, K., Liefbroer, A.C. & Moors, H. (2001). *Meningen en opvattingen van de bevolking over aspecten van het bevolkingsvraagstuk 1983-2000*. Den Haag: NIDI.
- Feijter, H. de (1991). *Voorlopers bij demografische veranderingen*. Den Haag: NIDI.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive behavior*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Hajnal, J. (1965). European marriage patterns in perspective. In D.V. Glass & D.E.C. Eversly (eds.), *Population in History, Essays in historical demography*. (pp.101-138). London: Arnold.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hofstee, E.W. (1954). Regionale verscheidenheid in de ontwikkeling van het aantal geboorten in Nederland in de 2e helft van de 19e eeuw. *Academiedagen VII, KNAW. Amsterdam, 1954*, 59-106.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Jansen, M. (2002). *Waardenoriëntaties en partnerrelaties. Een panelstudie naar wederzijdse invloeden*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Jong, A. de & Hilderink, H. (2004). Bevolkingsscenario's voor Nederland. *Statistisch kwartaalblad over de Demografie (CBS)*, 52 (1), 66-76.
- Kaa, D.J. van de (1994). The second demographic transition revisited: theories and expectations. In G.C.N.Beets e.a. (eds.), *Population and Family in the Low Countries in 1993: Late fertility and other current issues*. (pp.81-126). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Kalmijn, M. (1996). Effecten van opleidingsniveau, duur en richting op het tijdstip waarop paren hun eerste kind krijgen. *Bevolking en Gezin*, 1, 41-71.
- Lesthaeghe, R. & Kaa, D.J. van de (1986). Twee demografische transitie's? In D.J. van de Kaa & R. Lesthaeghe (eds.), *Bevolking: groei en krimp* (pp.9-24). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Lesthaeghe, R. & Moors, G. (2000). *Life course transitions and value orientations: selection and adaptation*. Brussel: Interface Demography Vrije Universiteit Brussel.
- Liao, T. (1994). *Interpreting probability models: logit, probit and other generalized linear models*. London: Sage.
- Liefbroer, A. (2002). Het gezinsideaal Van traditioneel naar modern. *Demos Bulletin over Bevolking en Samenleving uitgegeven door het NIDI*, 3. Geraadpleegd op 23 december 2003 op de NIDI Website: <http://www.nidi.nl/public/demos/dm02032.html>

- Liefbroer, A. (2003). De invloed van waarden op demografisch gedrag: een test van een centrale hypothese uit de tweede demografische transitietheorie. *Bevolking en Gezin*, 1, 5-26.
- Liefbroer, A.M. & Dykstra, P.A. (2000). *Levenslopen in verandering*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Lusyne, P. (1997) Het effect van de timing van het eerste kind op de gerealiseerde vruchtbaarheid. Leidt uitstel tot afstel. *Bevolking en Gezin*, 2, 121-151.
- Man, V. de & Jong, A. de (1997). Vrouwen met een hoog inkomen blijven vaker kinderloos. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 12, 32-38.
- Mulder, C.H. (2002). *Levenslopen in de sociaal-ruimtelijke context*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Mulder, C.H. (2003). The effects of singlehood and cohabitation on the transition to parenthood in the Netherlands. *Journal of Family Issues*, 3, 294-311.
- Niphuis-Nell, M. (1981). *Motivatie voor ouderschap; een onderzoek naar de invloed van attitudes op het proces van gezinsvorming*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- NVOG (2002). *IVF steeds succesvoller*. Geraadpleegd op 5 december 2003 op de website van De Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie: http://www.nvog.nl/files/ivf_persbericht.doc
- Oppenheimer, V.K. (1988). A Theory of Marriage Timing. *American Journal of Sociology*, 94, 563-591.
- Poppel, F.W.A. van (1992). *Trouwen in Nederland: een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw*. Den Haag: NIDI.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- SCP (1998). *Sociale en culturele verkenningen 1998. 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenhof, L. & Jong, A.H. de (2000). Afstel door uitstel: (kinder)loos alarm? *Maandstatistiek van de Bevolking (CBS)*, 1, 9-22.
- Steenhof, L. & Jong, A.H. de (2001). Bevolkingsprognose 2000-2050: waargenomen en toekomstige ontwikkelingen in de vruchtbaarheid. *Maandstatistiek van de Bevolking (CBS)*, 2, 45-53.
- Veevers, J. (1978). *Voluntary childlessness*. London: Ont., Department of Sociology University of Western Ontario.
- Verdurmen, J. (1997). *Keuzes bij onvruchtbaarheid. Besluitvormingsprocessen bij onvruchtbare paren* (Ph.D. thesis, University of Amsterdam).
- Vermunt, J. (1993). De geboorte van het eerste kind: uitstel of afstel? *Gezin: tijdschrift voor primaire leefvormen*, 5, 31-52.
- Wijsen, C. (2002). *Timing children at a later age: motivational, behavioural and socio-structural differentials in the individual decision making process of older mothers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Bijlage: Gebruikte items attitudeschalen en waarde van kinderen

Attitude kind en arbeid

In de vragenlijst staan in totaal zeven stellingen die gaan over het combineren van arbeid en gezin. Na toepassing van de betrouwbaarheidstest is besloten een drietal items te laten vallen. Deze stellingen correleerden onderling niet voldoende (lager dan 0,4). Na weglating van deze stellingen is Cronbachs alfa 0,78. Voor deze attitude is een tienpuntsschaal gemaakt, gebaseerd op een viertal stellingen die gaan over de rol van vrouwen met betrekking tot gezin en arbeid. Hieronder zijn de gebruikte items weergegeven:

1. Een werkende moeder kan net zo'n warme en hechte relatie hebben met haar kinderen als een moeder die niet werkt.
2. Een kind dat nog niet naar school gaat, zal waarschijnlijk schade lijden als de moeder werkt.
3. Alles bij elkaar genomen heeft het gezinsleven te lijden als een vrouw een fulltime baan heeft.
4. Een baan is prima, maar wat de meeste vrouwen echt willen is trouwen en kinderen krijgen.

De antwoordcategorieën zijn: helemaal mee eens, in grote lijnen mee eens, niet mee eens of oneens, in grote lijnen niet mee eens en helemaal niet mee eens. De eerste stelling wordt als modern gezien, de andere stellingen als traditioneel. De score van de eerste stelling is gehercodeerd, zodat een hoge score ook overeenkomt met een moderne houding. De tienpuntsschaal voor deze attitude is zo geconstrueerd dat een score van 1 de meest traditionele houding oplevert en 10 de modernste.

Attitude huwelijk en relaties

Van de variabele attitude ten aanzien van huwelijk en relaties is een tienpuntsschaal gemaakt. Om de invloed van ouderschapsstatus uit te sluiten zijn de stellingen waarin het krijgen van kinderen centraal staat weggelaten. Er is een betrouwbaarheidstest uitgevoerd om na te gaan of de geselecteerde items voldoende samenhang vertonen om een schaal te vormen. Cronbachs alfa voor deze items is 0,7911 en de onderlinge correlaties van de stellingen zijn hoger dan 0,42, op de eerste stelling na (0,36). Deze stelling vertegenwoordigt echter duidelijk modern gedrag en daarom is besloten deze stelling in de schaalconstructie mee te nemen. De volgende negen items zijn gebruikt:

1. Dat een groeiend aantal paren samenwoont zonder te zijn getrouwd;
2. Dat er steeds minder vaak wordt getrouwd;
3. Dat een toenemend aantal kinderen een deel van hun jeugd doorbrengt in een eenoudergezin;
4. Dat steeds meer kinderen geen broertje of zusje hebben;
5. Dat in toenemende mate mensen alleen wonen;
6. Dat steeds meer huwelijken uitlopen op een echtscheiding;
7. Dat steeds meer vrouwen met jonge kinderen buitenshuis werken;
8. Dat een groeiend aantal vaders op latere leeftijd een tweede gezin start;
9. Dat steeds meer homoseksuele paren gaan trouwen.

De antwoordcategorieën zijn heel goed, goed, niet goed of slecht, slecht en heel slecht. De stellingen vertegenwoordigen allen niet-traditioneel of modern gedrag. Om mensen die moderner zijn, ook hoger te laten scoren op de tienpuntsschaal zijn de oorspronkelijke scores gehercodeerd, zodat 'heel goed' het hoogst scoort en 'heel slecht' een lage waarde aanneemt.

Waarde van kinderen

De waarde die men hecht aan kinderen is gebaseerd op een zevental stellingen. Om de waarde van kinderen te meten is een tienpuntsschaal gemaakt. Hoe hoger men hier op scoort, des te meer waarde men aan kinderen hecht. Uit de betrouwbaarheidstest blijkt dat Cronbachs alfa 0,80 is. De onderlinge correlaties komen niet onder de 0,44 waaruit blijkt dat de schaal voldoende onderlinge samenhang heeft.

In hoeverre ben u het eens of oneens met de volgende uitspraken?

1. Ik vind dat je je in de moderne wereld alleen in je eigen gezin met kinderen op je gemak en gelukkig kunt voelen.
2. Ik vind het altijd fijn om kinderen om me heen te hebben.
3. Ik vind dat je volledig tevreden kunt zijn met je leven als je een goede moeder of vader bent geweest.
4. Ik vind het fijn om kinderen te hebben omdat ze je echt nodig hebben.
5. Ik vind dat het je plicht is tegenover de samenleving om kinderen te hebben.
6. Als je geen kinderen hebt, kun je volgens mij nooit werkelijk gelukkig zijn.
7. Ik vind dat je met bijna niemand zo'n goede band kunt krijgen als met een eigen kind.

De antwoordcategorieën zijn: helemaal mee eens, in grote lijnen mee eens, niet mee eens of oneens, in grote lijnen niet mee eens, helemaal niet mee eens.